

Aurelius Augustinus

Huis van barmhartigheid

Preken over verschillende thema's

[*Sermones de diuersis* 336-358]

Ingeleid, vertaald en van aantekeningen voorzien
door Joke Gehlen - Springorum, Vincent Hunink,
Hans van Reisen en Annemarie Six - Wienen

DAMON

Inhoud

Inleiding	9
Huis van barmhartigheid	11
Oude teksten, nieuwe vondsten	13
Overzicht preeknummers en thema's	14
Pastorale verscheidenheid in Augustinus' preken	15
- <i>Geloofsverdieping</i>	15
- <i>Zorg voor de armen</i>	18
- <i>Persoonlijke omstandigheden</i>	21
Kerkelijk panorama	24
Donatisten	25
Waarde en betekenis	26
Over deze vertaling	28
Praktische informatie	30
1. Eerste voetnoot	30
2. Schriftcitaten en -verwijzingen	30
3. Paragraafnummers en tussenkopjes	30
4. Gebruikte afkortingen in literatuurverwijzingen	31
5. Gebruikte afkortingen van de bijbelboeken	31
6. Lijst van behandelde bijbelteksten	32
7. Tabel van preeknummers	32
Literatuur	34
1. Latijnse tekstitgaven	34
2. Vertalingen	35
3. Achtergrondliteratuur	37

Huis van barmhartigheid	39	
Sermo 336	Van bouwval tot huis	41
Sermo 337	Huis van geloof	48
Sermo 338	Lichtend voorbeeld	53
Sermo 339	De bisschop geeft een feest	56
Sermo 340	Bisschop en medechristen	71
Sermo 340A	Bisschop worden	75
Sermo 341	Christus altijd overal helemaal	94
Sermo 341A	Gesel van barmhartigheid	128
Sermo 342	Als een avondoffer	132
Sermo 343	Susanna en Jozef	138
Sermo 344	In ware liefde ontvlamd	150
Sermo 345	Wat koop je voor het geloof?	161
Sermo 346	Geloven en zien	172
Sermo 346A	Bar en boos	176
Sermo 346B	Lopen op de weg	186
Sermo 346C	Behoed je tong	190
Sermo 347	De trap op	193
Sermo 348	Liefde zonder angst	198
Sermo 348A	Geboden en gebeden	204
Sermo 349	Liefde als licht	218
Sermo 350	Lofzang op de liefde	224
Sermo 350A	Liefde maakt rijk	228
Sermo 350B-C	De rijke een bedelaar, de arme schatrijk	233
Sermo 350D	Werken aan barmhartigheid	235
Sermo 350E	De rijkdom van de armen	241
Sermo 350F	Geef aan vrome mensen, help geen zondaars	248
Sermo 351	Medicijn van berouw	256
Sermo 352	Drie soorten berouw	280
Sermo 352A	Kom tot inkeer	299
Sermo 353	Bewaar de onschuld	308
Sermo 354	Niet met de neus in de wind	313
Sermo 354A	Het goede van het huwelijk	323
Sermo 355	Zorgen om een testament	333
Sermo 356	Lasterpraat uit de weg geruimd	342

Sermo 357	Hoe kostbaar de vrede	354
Sermo 358	Vrede en liefde	362
Register		369
Over de vertalers		382

Inleiding

Als predikant kon Augustinus (354-430) luisteraars en latere lezers van zijn toespraken nogal eens treffen door rake vergelijkingen. In een cadeauboekje ter gelegenheid van het vijftienvestigjarig jubileum van het Augustijns Instituut zijn daarvan mooie voorbeelden verzameld.¹ Ook deze nieuwe bundel bevat meteen aan het begin een preek waarin de bisschop van de Noord-Afrikaanse havenstad Hippo Regius een trefende beeldspraak gebruikt. Bij de inwijding van een nieuw kerkgebouw opent Augustinus als volgt: “De reden van deze feestelijke bijeenkomst is de inwijding van een huis van gebed. Dit hier is het huis van gebeden, het huis van God zijn wijzelf. Als wijzelf het huis van God zijn, worden wij in deze tijd gebouwd om aan het einde der tijden te worden ingewijd. Het gebouw, of liever het bouwen zelf betekent zware inspanning, de inwijding betekent groot feest. Wat hier gebeurde toen dit gebouw verrees gebeurt ook nu wanneer gelovigen in Christus bijeenkomen. Want door hun geloof worden zij als bouw materiaal, hout en stenen, uit bossen en bergen. En dan worden zij onderwezen in het geloof en gedoopt en gevormd. Het is alsof ze door timmerlui en metselaars worden bewerkt en rechtgemaakt en bijgeschaafd.” (*Sermo* (s.) 336,1)

In de Lage Landen zijn er ongetwijfeld veel christenen die niet zo gemakkelijk meer kunnen instemmen met Augustinus’ enthousiaste vergelijking. In Nederland en Vlaanderen worden nauwelijks meer nieuwe kerken in gebruik genomen. Wij kennen hooguit nog enkele buitenkerkelijke rituelen ter inwijding van een woonhuis zoals een vlag in top wanneer tijdens de bouw het hoogste punt is bereikt; het pannenbier zodra het dak wind- en waterdicht is gemaakt of het open huis om aan familie en vrienden de resultaten van de (ver-)bouw te laten zien. Kerkgebouwen worden tegenwoordig in groten getale aan de eredienst onttrokken, herbestemd of afgebroken. De verwachting is dat in het eerste kwart van de eenentwintigste eeuw twee derde van alle

1 Augustijns Instituut 2014. Voor volledige bibliografische gegevens zie de literatuurlijst achter de inleiding.

rooms-katholieke kerken in Nederland wordt gesloten; dat komt neer op meer dan duizend kerken en kapellen. Voor de protestantse kerken vindt ongeveer eenzelfde neergang plaats.

In een andere, vroeg te dateren, soortgelijke preek van Augustinus wijst hij als jonge priester al op de tijdelijkheid van kerkgebouwen en dus ook van het kerk-zijn op aarde. Die tijdelijkheid houdt een waarschuwing in maar ook een belofte: het tijdelijke karakter van de kerken moet onze eigen vergankelijkheid benadrukken, maar mag ook vooruitwijzen naar het onvergankelijke: “Dit hier is een tijdelijk gebouw en zal niet eeuwig blijven bestaan. Net zoals onze lichamen, waarvoor dit gebouw door werken van barmhartigheid moest worden opgetrokken. Die lichamen zijn natuurlijk ook niet eeuwig, maar tijdelijk en sterfelijk. We krijgen van God een woning; een eeuwige, niet door mensenhanden gemaakte woning in de hemel.” (s. 337,5)

In dezelfde preek heeft Augustinus naar moderne maatstaven voor gelovigen een verrassende wending in petto: op aarde vormen huizen en gebouwen zogenaamd onroerend goed of *real-estate*. Maar in het rijk van God zijn dat naar Augustinus’ overtuiging maar zaken van voorbijgaande aard, roerend goed dus. Volgens hem vormen vermaningen van apostelen en profeten een stevig fundament, kun je met nederigheid een prachtige gladde vloer aanleggen, fungeren gebeden als stevige muren, functioneert de bijbel als mooie verlichting, maakt steun aan zwakken je tot een stuttende zuil en vormt bescherming van de armen een dak voor je geestelijke woning. Het blijken de beste investeringen: die laten zich in de toekomst door God zelf voor eeuwig uitbetalen (vgl. s. 337,5).

Bijna veertig jaar lang heeft Augustinus de christelijke geloofsgemeenschap als predikant gediend. In die vier decennia heeft hij naar schatting tussen de tien- en veertienduizend keer het woord gevoerd. Hij preekte iedere zaterdag en zondag, op alle feestdagen, in bepaalde tijden van het liturgische jaar elke dag (zoals bijvoorbeeld in de eerste week van de paastijd), op sommige dagen meerdere keren (’s morgens en ’s avonds) en in een enkele viering zelfs meerder malen (zoals tijdens de paasnachtviering of bij een gedachtenisviering van een martelaar, die op verschillende locaties kon plaatsvinden). Ongeveer zeshonderd preken zijn zo van Augustinus bewaard. Daaronder drie ter gelegenheid van de inwijding van een kerkgebouw.

Huis van barmhartigheid

Dit boek bevat naast die drie preken voor een kerkwijding nog drieëndertig andere preken, in totaal dus zesendertig preken. Ze maken deel uit van de laatste en kleinste groep, waarin toespraken van Augustinus zijn ondergebracht over allerlei thema's. Vanwege die diversiteit zijn de preken in de zeventiende eeuw als een aparte groep gerangschikt, de *sermones de diuersis*.

De grote verscheidenheid aan thema's is maar moeilijk met een overkoepelende titel te benoemen. Een drietal redenen vormde aanleiding om deze bundel met de titel *Huis van barmhartigheid* te tooien. In drie preken van deze reeks staat de inwijding van een kerk centraal, in de letterlijke zin een huis voor gelovigen. Het is een gebouw om te feesten en te rouwen, al of niet met een bisschop als geloofsvoorganger. De kerk is voorts de eeuwen door een huis gebleven voor heiligen en zondaars. In het gebouw is dan ook altijd ruimte geschapen voor berouw en vergeving, zorg voor armen en zieken en voor vele andere vormen van barmhartigheid. De themalist verderop in deze inleiding geeft daarvan een mooie indruk. En ten slotte kan het kerkgebouw voor gelovigen verwijzen naar de hemel als ons laatste thuis waar de barmhartige God ons met open armen ontvangt.

De groep *sermones de diuersis* maakt in zijn geheel deel uit van de zogenoemde *sermones ad populum*, preken die Augustinus hield tijdens liturgische vieringen van de christelijke gemeente. De *sermones* kenmerken zich door een grote pastorale aandacht voor het volk van God. Ze zijn te onderscheiden van andere toespraken, die Augustinus bijvoorbeeld hield voor de kleine kring van huisgenoten: daarin kon vaker een accent liggen op de bijbeluitleg of op de behandeling van een theologisch onderwerp. Enkele uitzonderingen daargelaten is iedere *sermo* een afgeronde voordracht. Daarin verschilt een preek van Augustinus van zijn andere toespraken, die deel uitmaakten van een prekenreeks over langere bijbelpassages of een volledig bijbelboek.

Vanwege de ingewikkelde tekstoverlevering werden de *sermones* van Augustinus in de zeventiende eeuw opnieuw geordend en genummerd.² Deze nieuwe ordening en nummering werden voor het eerst

2 Over de handschriftelijke en gedrukte tekstoverlevering van Augustinus' preken zie Schrama 1996, 7-11 en Van Neer 2004, 23-25.

Huis van barmhartigheid

Sermo 336¹

Van bouwval tot huis

Wij zijn Gods huis

[1] De reden van deze feestelijke bijeenkomst is de inwijding van een huis van gebed.² Dit hier is het huis van onze gebeden, het huis van God zijn wijzelf. Als wijzelf het huis van God zijn, worden wij in deze tijd gebouwd om aan het einde der tijden te worden ingewijd. Het gebouw, of liever het bouwen zelf betekent zware inspanning, de inwijding betekent groot feest. Wat hier gebeurde toen dit gebouw verrees, gebeurt ook nu wanneer gelovigen in Christus bijeenkomen. Want door hun geloof worden zij als bouw materiaal, hout en stenen, uit bossen en bergen. En dan worden zij onderwezen in het geloof en gedoopt en gevormd. Het is alsof ze door timmerlui en metselaars worden bewerkt en rechtgemaakt en bijgeschaafd.

Toch kunnen ze het huis van de Heer alleen maar bouwen als ze het met liefde in elkaar zetten. Wanneer de balken en stenen zich niet hechten in de voorgeschreven volgorde, wanneer ze zich niet vreedzaam verbinden en zich niet liefdevol aan elkaar hechten, dan zou niemand daar naar binnen gaan. Inderdaad, als je ziet dat in een bouwwerk de stenen en balken zich goed hechten, ga je met een veilig gevoel naar binnen en ben je niet bang dat het instort. Omdat Christus de Heer naar binnen wilde en in ons wilde wonen, zei Hij alsof Hij aan het bouwen was: “Ik geef jullie een nieuw gebod: heb elkaar lief.³ Ik geef jullie een nieuw gebod... Jazeker, jullie waren oud, jullie waren nog geen huis voor Mij aan het bouwen, jullie lagen in je eigen bouwval. Dus om bevrijd te worden uit die oude bouwval van jullie moeten jullie elkaar liefhebben.”

1 Onderwerp: kerkwijding; tekst: M 1700, V 907-909 (= PL 38, 1471-1475). Vgl. Verbraeken 1976, 143. Van deze tekst worden alleen de paragrafen 1-5 als authentiek beschouwd. De zesde paragraaf is hier dan ook niet vertaald.

2 Vgl. Js 56,7 en Mc 11,17.

3 Joh 13,34

Let op, lieve mensen, dat huis is nog steeds in aanbouw over de hele wereld, zoals is voorzeggd en beloofd. Want toen het huis werd gebouwd na de ballingschap, klonk er een andere psalm: “Zing voor de Heer een nieuw lied, zing voor de Heer, heel de aarde.”⁴ Wat de psalmist daar *een nieuw lied* noemt, noemt de Heer *een nieuw gebod*. Een nieuw lied kan eigenlijk niets anders betekenen dan *een nieuwe liefde*. Zingen doe je uit liefde. De stem van deze zanger is warm van heilige liefde.

Van duisternis naar licht

[2] Laten wij liefhebben, laten wij belangeloos liefhebben: wij houden immers van God, iets beters kunnen wij niet vinden. Laten we Hem liefhebben omwille van Hemzelf, en elkaar in Hem - maar ook dan omwille van Hem. Want iemand houdt oprecht van een vriend als hij in die vriend God liefheeft: omdat God daar woont of in de hoop dat God daar gaat wonen. Dat is ware liefde. Als wij elkaar liefhebben om een andere reden is er eerder sprake van haat dan van liefde. Jazeker, “als iemand houdt van ongerechtigheid, dan haat hij...” - wat? Zijn buurman? Zijn buurvrouw? Nee, hij mag wel oppassen: “...dan haat hij zijn eigen ziel!” Zo staat het in de Schrift.⁵ Haat voor de ziel, liefde voor het kwaad. Daar tegenover staat dus: haat voor het kwaad en liefde voor de ziel. “U die de Heer bemint: haat het kwade,”⁶ zegt een psalm. God is goed, maar wat u bemint is het kwaad. En dat bent u dan zelf, dan houdt u van uzelf. Hoe kunt u God liefhebben als u nog steeds liefhebt wat God haat?

Ja, u hebt gehoord dat God ons heeft liefgehad.⁷ Het is echt waar, God heeft ons liefgehad. En kijk nu eens hoe we waren toen Hij ons lief kreeg: dat is om je dood te schamen. Toch is dat niet nodig, want doordat Hij ons liefhad zoals we waren, zorgde Hij dat we anders werden. Wij schamen ons bij de herinnering aan het verleden, we verheugen ons in de hoop op de toekomst. Waarom zouden we ons trouwens schamen voor wat we waren, en niet eerder erop vertrouwen dat we in deze hoop gered zijn?⁸ Tenslotte hebben we gehoord: “Ga nader tot Hem en word

4 Ps 95 (96),1. Later in deze preek blijkt dat tijdens de viering Psalm 29 (30) is gezongen, een lied bij de inwijding van de tempel.

5 Ps 10 (11),6 (5) volgens de Latijnse tekst.

6 Ps 96 (97),10.

7 Vgl. 1 Joh 4,10 en 17.

8 Vgl. Rom 8,40.

licht, en schaamte zal uw gezicht niet kleuren.”⁹ Als het licht wijkt raakt u weer beschaamd en verward. Ga nader tot Hem en word licht. Dus Hij is het licht, en zonder Hem zijn wij duisternis. Als u zich afwendt van het licht blijft u in uw eigen duisternis. Als u nadert zult u licht zijn, maar niet uit eigen kracht. “Eens was u duisternis,” zegt Paulus tegen mensen die van ongelovig gelovig zijn geworden. “Eens was u duisternis, maar nu bent u licht, door uw bestaan in de Heer.”¹⁰ Licht door het bestaan in de Heer? Dan duisternis zonder de Heer. Licht door het bestaan in de Heer en duisternis zonder de Heer, en daarom: “Ga nader tot Hem en word licht.”

Een jubelzang

[3] In de inwijdingspsalm die wij zojuist hebben gezongen moet u letten op het gebouw dat oprijst uit de bouwval. Het psalmwoord: “U hebt mijn kleed verscheurd,”¹¹ slaat op de bouwval. En wat slaat er op het gebouw? “U hebt mij omgord met vreugde.”¹² En de woorden van de inwijding? “Mijn ziel zal voor U zingen en niet worden gestoken.”¹³ Wie is hier aan het woord? Hij is te herkennen aan zijn woorden! Als ik het probeer uit te leggen wordt het duister. Daarom zal ik zijn woorden citeren. U zult herkennen wie er spreekt zodat u gaat houden van wie u toespreekt. Wie is het die kon zeggen: “Heer, u trok mij uit het dodenrijk omhoog?”¹⁴ Zijn ziel is al uit het dodenrijk omhooggetrokken. Dat moet dan toch dezelfde zijn als degene van wie op een andere plaats is gezegd: “U levert mij niet over aan het dodenrijk?”¹⁵ De psalm heet een *inwijdingslied*. Maar het gaat eigenlijk over een bevrijding. Het lied van de inwijding van het huis is een jubelzang: “Hoog wil ik u prijzen, Heer, want u hebt mij gered en mijn vijanden geen reden gegeven tot vreugde over mij.”¹⁶

Kijk eens naar die vijandige joden, die dachten dat ze Christus hadden gedood, Hem hadden overwonnen als een vijand, Hem hadden

9 Ps 33 (34),6 (5).

10 Ef 5,8.

11 Ps 29 (30),12.

12 Ps 29 (30),12.

13 Ps 29 (30),13.

14 Ps 29 (30),4.

15 Ps 15 (16),10.

16 Ps 29 (30),2.

Sermo 337¹

Huis van geloof

Levende stenen

[1] Goede werken van gelovigen, die tot stand gebracht zijn met tijdelijke en aardse middelen, worden opgeslagen in de hemelse schatkamer. Dat kan het geloof zien met het liefdevolle oog van het hart. Dan gebeurt het volgende: als het geloof met de ogen van het lichaam dit gebouw hier ziet, neergezet voor godsdienstige bijeenkomsten, prijst het van binnen wat het van buiten ziet. In het licht, dat zichtbaar is, kan het datgene zien waarop het zich verheugt in de waarheid, die onzichtbaar is.

Het geloof houdt zich namelijk niet bezig met het bewonderen van de onderdelen van dit gebouw. Nee, het ziet de grote schoonheid van de innerlijke mens waaruit die werken van liefde voortkomen. En dus? De Heer zal zijn gelovigen belonen. Zij voeren dit werk zo vol liefde, vreugde en eerbied uit dat Hij hen helemaal zal opnemen in de constructie van zijn eigen bouwwerk. Daar krijgen zij snel een plaats als levende stenen:² gevormd door het geloof, verstevigd door de hoop, samengevoegd door de liefde.

Hier heeft onze apostel Paulus als een kundig bouwmeester Christus Jezus als fundament gelegd.³ Die is tevens de hoeksteen,⁴ zoals ook Petrus citeert uit de profetie van de Schrift: “De steen die door de mensen werd afgekeurd maar door God werd uitgekozen en geëerd.”⁵ Door ons te voegen bij Hem krijgen wij rust, door te rusten op Hem krijgen wij stevigheid. Hij is tegelijk fundament omdat Hij onze leidsman is, en hoeksteen omdat Hij ons verbindt. Hij is de rots waarop een verstandig man zijn huis bouwt: die is volkomen veilig tegen alle aanvallen van deze wereld, hij blijft bouwen. Als de regen losbarst wankelt het niet, als

1 Datum: op het feest van een kerkinwijding tussen 391 en 395; tekst: M 1700, V 909-911 (= PL 38, 1475-1478). Vgl. Verbraken 1976, 143.

2 1 Pe 2,5.

3 Vgl. 1 Kor 3,10-11.

4 Vgl. Js 28,16.

5 1 Pe 2,4 volgens de Latijnse tekst. Vgl. Ps 117 (118),22.

de bergstromen zwellen stort het niet in, als er stormen opsteken schudt het niet op zijn grondvesten.⁶

“Hij is ook onze vrede, Hij die de twee werelden één heeft gemaakt,”⁷ schrijft Paulus. Want in Hem is het volkomen onbelangrijk of men wel of niet besneden is, belangrijk is dat men een nieuwe schepping is.⁸ Die twee groepen, die als muren van verschillende kanten komen, waren ver van elkaar af totdat ze naar Hem werden geleid als naar een hoek en in Hem met elkaar verbonden werden.

Eerst zwoegen, dan zingen

[2] Zoals dit zichtbare gebouw is neergezet om ons lichamelijk te verzamelen, zo wordt ook het gebouw dat wij zelf zijn voor God opgetrokken om er geestelijk te wonen. Paulus zegt: “Gods tempel is heilig - en die tempel bent u zelf.”⁹ Zoals we dit gebouw optrekken met aards materiaal, zo gaat het met dat andere door onze goede moraal. Dit gebouw hier wordt ingewijd nu ik u bezoek, dat andere zal aan het einde van de tijden worden ingewijd bij de komst van de Heer. Dan wordt dit vergankelijke lichaam bekleed met het onvergankelijke, het sterfelijke met het onsterfelijke.¹⁰ Dan maakt Hij ons armzalig lichaam gelijk aan zijn verheerlijkte lichaam.¹¹ Ja, kijk maar wat er staat in de inwijdingpsalm: “U hebt mijn klacht veranderd in blijdschap, U hebt mijn kleed verscheurd. U hebt mij omgord met vreugde, zodat mijn glorie U bezingt en ik niet word gestoken.”¹²

Nu wij nog gebouwd worden, zuchten en steunen wij in al onze nietigheid voor Hem.¹³ Maar wanneer wij worden ingewijd, zal onze glorie voor Hem zingen.¹⁴ Want bouwen betekent zwoegen, inwijding betekent vreugde. Er worden stenen gekapt uit bergen en hout uit bossen, er wordt bewerkt, gehouwen en samengevoegd: wat een gezwoeg, wat een werk! Maar als de inwijding van het kant-en-klare gebouw wordt

6 Vgl. Mt 7,24-25 en Lc 6,47-48.

7 Ef 2,14. Paulus zinspeelt daarin op de twee werelden van joden en niet-joden.

8 Gal 6,15.

9 1 Kor 3,17.

10 Vgl. 1 Kor 15,53.

11 Vgl. Fil 3,21.

12 Ps 29 (30),12-13.

13 Vgl. Ps 29 (30),12.

14 Vgl. Ps 29 (30),13.